

HISTORIA I BRUK

Rosanna Farbøl:

Koldkrigere, medløbere og røde lejesvende

Gads Forlag 2017, ca. 300 s.

Teemu Sakari Ryymin (red.):

Historie og politikk. Historiebruk i norsk politikkutforming etter 1945

Universitetsforlaget Oslo 2017, 328 s.

Det brukar ibland påpekas att historien kännetecknas av en dubbel temporalitet. Å ena sidan är historien ett pärlband av händelser på en tidsaxel som bara löper åt ett håll, från dåtid till nutid. Å andra sidan är detta pärlband av händelser tillgängligt för oss som individer och kollektiv endast genom vår nutida perception av detsamma. Vi väljer i samtiden att blicka tillbaka mot de delar av det förflutna som vi i samtiden kan tillskriva mening, men vad vi utifrån nuets behov är beredda att betrakta som meningsbärande förändras utifrån kringliggande faktorer. Därför är vår förståelse av historiens flöde lika föränderlig som nuet är undflyende.

Historiens dubbla temporalitet lägger således också grunden för vad som skulle kunna kallas en dialogisk historieförståelse; dels mellan dåtid och nutid, dels mellan olika individer och grupper som är beredda att tolka och tillskriva olika delar av historien mening. Här kan det ibland uppstå uppslitande konflikter som kan bli svårförklarliga om man inte också beaktar att historien har en tydlig framtidsdimension: eftersom förflutenheten är den enda tidsdimension till vilken vi kan vända oss i jakt på erfarenheter och rekommendationer för vårt handlande mot en framtids horisont så gör vi det. Historien blir således intimt sammanknuten med ett mänskligt behov av orientering. Historieskrivningen blir potentiellt också djupt moralisk i sin retrospektiva jakt på ont och gott, offer och förrövare, på samma sätt som den blir ideologiskt brukbar i sin prospektiva strävan av bestraffa, kompensera, stå med det "goda" och bekämpa det "onda". Historien kan bilda legitimitetsgrund för politiskt handlande.

Flera historieteoretiska traditioner inkorporerar dessa tankegångar. Då Pierre Nora hävdar att det kollektiva minnet är "öppet för glömskans och hågkomstens dialektik" är det just spänningen mellan ett aktivt, meningsbärande och orienteringsgivande minne och det förflutnas arkiv av potentiella sådana som avses.¹ Då historiedidaktikern Karl-Ernst Jeismann definierar begreppet historiemedvetande som en sammanslutning av dåtidstolkning, nutidsförståelse och

1 Nora: *Les lieux*. Citatet i artikeln hämtat ur Nora: 'Mellan'.

framtidsväntan pekar han med tydlighet mot att dåtiden i nutiden verkar motiverande för framtiden.²

En ytterligare variant på tankegången är att anknyta till termen historiebruk, vilket sker i två nytgivna verk: Rosanna Farbøls *Koldkrigere, medløbere og røde lejesvende* samt Teemu Ryymins (ed.) *Historie og politikk*. Båda verken rör sig i en skandinavisk kontext, Farbøls i Danmark och Ryymins i Norge. Båda handlar om efterkrigstiden, och båda undersöker hur förflutenheten brukats politiskt. Men det finns också centrala skillnader. Där Farbøl tar tag i den svallande danska kalla-krigsdebatten och centrala aktörers sätt att på ett aktivt, medvetet och instrumentellt sätt bruka historien, söker Ryymin *et consortes* efter mer diskreta former av politiska historiebruk i offentliga dokument. I Farbøls fall handlar det om en, förvisso mycket omfattande, debatt och positionerna i denna. Ryymin söker istället resultat på ett slags systemnivå, och ambitionen är snarast teoriutvecklande.

Farbøl inleder sin undersökning med att slå fast en dansk skiljelinje i synen på "besættelsetiden" kontra det kalla kriget. Medan det kring ockupationen finns en grundberättelse om ett enat demokratiskt Danmark i motstånd den tyska fienden, så saknas motsvarande konsensus kring det kalla kriget. Här drar Farbøl istället upp linjerna till tre konkurrerande berättelser om kalla kriget och Danmarks agerande under detsamma. Dessa tre konkurrerande berättelser mejslas ut mycket omsorgsfullt, och bör lika mycket som ett analysredskap ses som ett forskningsresultat i sig.

Konfliktberättelsen, förd till togs inte minst av Anders Fogh Rasmussen, präglas av en renodlad existentiell och moralisk konflikt mellan det "goda" väst och det "onda" öst. Det finns i denna konfliktberättelse starka element av den under 50- och 60-talet inflytelserika totalitarismteorin. Enligt denna var Sovjetunionen att betrakta som ett realpolitiskt och ideologiskt ont i paritet med Nazityskland. En central komponent i tanken var också att totalitära samhällen måste utsättas för yttre tryck för att kunna förändras. Det godas företrädare är i denna berättelse USA, ett 1776 års USA, en idealistisk världsfredsgarant som kämpar för demokrati och mänskliga rättigheter. På motsvarande sätt betraktas USAs nutida fiender som ondskefulla arvtagare till Sovjet. Inte minst gäller detta den radikala islamismen, som gärna betraktas som just totalitär. Jämte politikern Fogh Rasmussen kan historikern Bent Jensen ses som företrädare för denna berättelse, möjligen med skillnaden att Fogh Rasmussens ingång snarast tycks vara pro-amerikanism medan Jensens är anti-sovjetism. Den politiska funktionen av att bruka historien på detta sätt är att motståndaren misskrediteras. Den som inte klarade av att stå upp i kampen för det goda då, kommer heller inte att klara av det i framtiden. Man framställs som en illegitim politisk aktör.

2 Jeismann: 'Geschichtsbewusstsein'.

Mot denna konfliktberättelse står en protestberättelse. Denna inkorporerar flera element av vad som måste betraktas som en vänsterpolitiks analys av världen och historien. På samma sätt som i konfliktberättelsen spelar USA en central roll, men det är andra delar av den amerikanska historien som är meningsbärande och orienteringsgivande. Där den amerikanska rollen som Västeuropas befriare efter andra världskriget är helt central i konfliktberättelsen, så hamnar fokus i protestberättelsen istället på USAs krig i Vietnam och andra konflikter i tredje världen. USA betraktas således inte som en idealistisk världsfredsgarant, snarare som en företrädare för rovgirig imperialism. Det ligger i korten att denna imperialism förorsakats av ekonomiska intressen, och följdriktigt att det är den kapitalistiska supermakten som ses som det kalla krigets pådrivande part. Beredvilligheten att ställa sig på Sovjetunionens sida är inte stor, men delar av de marxist-leninistiska ideologiska fundamenten ligger ändå fast. I linje med detta är man inte beredd att se det kalla kriget som en kamp mellan demokrati och diktatur eftersom man inte fullt ut erkänner det liberala demokratibegreppet. Utiifrån en svensk horisont ligger det nära att associera till den vänstersinnade författaren Artur Lundkvist som summerade sin syn på saken genom att hävda att det rådde lika lite socialism i öst som det rådde demokrati i väst.

De båda ovanstående berättelserna visar tydligt, med Farbøls egna ord, att "[f]ortællinger bliver til et samspil mellem erindring og glemsel". Olika delar av historien är meningsbärande för olika aktörer. Man väljer i historiens skafferi men väljer då också bort. De kränkningar av demokratiska fri- och rättigheter från västlig sida, såsom stödet till kuppen mot Allende eller apartheidsystemets Sydafrika, som helt skrivs ut ur konfliktberättelsen spelar tvärtom en högst vital roll i protestberättelsen.

Till dessa båda grundberättelser lägger Farbøl också en tredje, konsensuspräglad berättelse, som till sin karaktär är mycket lågprofilerad och pragmatisk. Idén om det kalla kriget som en primärt ideologisk konflikt som driver inte minst konfliktberättelsen framåt överskuggas här istället av realpolitik. Detta ger berättelsen tydliga drag av lågmäld småstatsrealism, men också idéer om moralisk överlägsenhet där fotnotspolitiken snarast ses som ett bidrag till internationell avspänning och ett sätt för den lilla staten Danmark att överbrygga den globala stormaktskonflikten.

Utmed dessa tre berättelser löper sedan analysen framåt. Det är rakt igenom fascinerande läsning. Som svensk frapperas man över de konvulsioner som kalla-krigshistorien utlöst och utlöser på andra sidan sundet. Kontrasten gentemot Sverige kunde knappast varit större, vilket också det relativt stora intresset för Farbøls avhandling tycks visa. En svensk avhandling om historierpolitik och idébildning under kalla kriget passerar utan vidare. I Sverige har relativt nyligen två större forskningsprojekt om det kalla kriget bedrivits; SUKK-projektet (Sverige

under kalla kriget) samt FOKK-projektet (Försvaret och det kalla kriget).³ Rimligen finns historiepolitiska och moraliska spörsmål av vikt att diskutera också här. Forskningsprodukterna har dock i samtliga fall fallit dödfödda från tryckpressen, för att parafrasera David Hume.

En tanke i frågan har att göra med den realkommunistiska erfarenhetens betydelse för hur det kalla kriget kan och bör tolkas i moraliska termer. Som en kamp mellan ont och gott, så som företrädarna för konfliktberättelsen menar? I en svensk avhandling om just den kommunistiska erfarenhetens ställning i Sverige respektive Danmark gör historikern Valter Lundell vissa observationer som antyder ett betydligt mer moraliskt förhållningssätt på den danska sidan. Lundell gör också en tankeväckande spekulering om hur skillnaderna i förhållningssätt kan härledas filosofiskt till Axel Hägerström respektive Søren Kirkegaard. Hägerströms värdenihilism anses korrespondera med en mera ljum svensk vilja att döma av kalla-krigskonflikten i moraliska termer eftersom moraliska utsagor aldrig har ett sanningsvärde. Mot denna syn framstår Kirkegaards Hiin Enkelte som en kontrast: människan är alltid ansvarig för sina handlingar. Samtidigt som det är omöjligt att frilägga direkta samband på detta sätt är det onekligen en fascinerande tanke.⁴

Även om det retrospektiva moraliserandet blir en central beståndsdel också i den historiepolitiska genomgång som Ryymin med kollegor gör i den norska antologin är tonläget som sagt ett annat. Målet med de ingående delundersökningarna är att kunna identifiera en politisk historiekultur; ett begrepp som ringas in som ett slags teoretisk hybrid mellan historiekultur och politisk kultur, och som definieras som "historisk begrunnede orienteringsmønstre for politisk handling som uttrykkes i bestemte institutjonelle sammenhenger". Fokuseringen på orientering kommer från den historiekulturella sidan av begreppet, det institutionella sammanhanget från den politiska kulturen, och handlingsrekommendationen från båda av de ingående teoretiska delmängderna. De undersökta handlingarna är politiska underlag av skilda slag, avsedda för regering, departement och Storting efter 1945, och spänner över vida politiska fält från hälsopolitik och samepolitik till skolfrågor, kommunindelning, förvaltningsreformer och säkerhetstjänstens verksamhet.

De avslutande konklusionerna är att historien spelar en central roll i de studerade dokumenten i form av bakgrundteckningar till de problem som ska utredas. I själva verket blir det här ofta så att historien i en föga reflekterad eller nyansrik form tillåts definiera såväl problemet som dess lösning. Påfallande ofta speglar dessa rapsodiska historier viktiga föreställningar om "utvecklingen", vad som ligger "i tiden" eller tvärtom är "otidsenligt". Även om historien är så tydligt närvarande i politikutformningen noterar Ryymin, inte utan viss förtrytelse, att

³ Bjereld, Johansson och Molin: *Sveriges säkerhet*, samt Artéus och Zetterberg: *Realism*.

⁴ Lundell: *Det omstridda*.

fackhistorikerna inte får vara med i processen. Andra ämnesexperter har ofta en central roll, men inte vi. Detta faktum pekar på två viktiga saker; dels att den som upprättar underlagen inte uppfattar sin egen förförståelse kring tid och utveckling, dels att historieforskningens principiella öppenhet för skilda tolkningar av historiska förlopp står i strid med det krav på handlingsrekommendation som behövs i politikutformningen. Ett ytterligare sätt att beskriva situationen är att historieforskningen syftar till att addera komplexitet till beskrivningen av ett skeende, medan det politiska bruket av historien tvärtom måste reducera komplexitet för att kunna verka instruerande. Beträktat på detta sätt blir det i själva verket ganska logiskt att historieskrivningen inte kan lämnas åt historiker i en verksamhet som är utpräglad exekutiv – tycka om det vad man vill.

Till de mer intressanta ambitionerna med den norska antologin är att den, genom att följa och dissekera de historiska narrativens roll genom flera politiska beslutslager, också går bortom en snäv historiebruksdimension och istället försiktigtvis försöker se hur hela den historisk-politiska lärprocessen ser ut bortom de enkla analogisluten. Här finns potentiell mycket att bygga vidare på, det är på många sätt jungfrulig forskningsmark.

Det sammanhållande kittet mellan de två böckerna är som sagt att de på olika sätt studerar hur historien kommer till användning i politiska debatter och beslutsprocesser. Historien är alltså nyttig, den är ett bruksföremål. För historiker som ofta får sin samhällsrelevans ifrågasatt måste detta ge råg i ryggen. Max Weber kontrasterade på sin tid *Herrschaftswissen* från *Leistungswissen*.⁵ Det förre representerade ett äldre kunskapsideal som präglade det gamla samhällets ämbetsmannaelit, medan det senare fokuserade industrikapitalismens ideal och var ställt mot fackkunskaper viktiga för kapitalbildningen. Historisk bildning tillhörde den första kategorin, och tappade således mark i takt med modernitetens framåtskridande. Nu har alltså historiebruksforskningen gjort *Leistungswissen* av gammalt *Herrschaftswissen*. Resonemanget är möjligen grovt tillyxat, men onekligen slående.

LITTERATUR

- Artéus, Gunnar och Kent Zetterberg: *Realism eller illusion. Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, Stockholm: Forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget, 2016.
- Bjereld, Ulf, Alf W. Johansson och Karl Molin: *Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, Stockholm: Santérus Förlag, 2008.
- Farbøl, Rosanna: *Koldkrigere, medløbere og røde lejesvende*, København: Gads Forlag 2017.
- Florin, Christina och Ulla Johansson: *"Där de härliga lagrarna gro" ...Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914*, Stockholm: Tidens Förlag 1993.
- Jeismann, Karl-Ernst: 'Geschichtsbewusstsein'. I: Klaus Bergman (ed.): *Handbuch der Geschichtsdidaktik 1*, Düsseldorf: Schwann, 1979.

⁵ Begrepp här hämtade ur Florin och Johansson: *Där de*. Se även Nybom och Torstendahl (red): *Byråkratisering*.

- Lundell, Valter: *Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur*, Lund: Historiska institutionen, Lunds universitet, 2017.
- Nora, Pierre: *Les lieux de mémoire*, Paris: Gallimard, 1984-1992.
- Nora, Pierre: 'Mellan minne och historia'. I: Sverker Sörlin (red.): *Nationens röst- texter om nationalismens teori och praktik*, Stockholm: SNS Förlag, 2001, 365-389.
- Nybom, Thorsten och Rolf Torstendahl (red.): *Byråkratisering och maktfördelning*, Lund: Studentlitteratur 1989.
- Ryymän, Teemu Sakari (red.): *Historie og politikk. Historiebruk i norsk politikkutforming efter 1945*, Oslo: Universitetsforlaget 2017.

JOHAN STENFELDT

FIL.DR.

HISTORIA

LUNDS UNIVERSITET

E-MAIL: JOHAN.STENFELDT@HIST.LU.SE